

Katarzyna Marszałek

Źródła etosu wychowania harcerskiego

Mury można zburzyć, krajobraz przeorać czołgami,
napisy na ścianach zamalować, granice zmienić,
ludzi zdziesiątkować, przesiedlić lub zamknąć,
ale nie można unicestwić świata symboli
obecnych w świadomości spadkobierców¹

Jadwiga Żylińska

Polskie organizacje harcerskie korzenie swoje wywodzą z kultury narodowej społeczeństwa polskiego². Niepowtarzalny, specyficzny charakter związków harcerskich (historia, metodyka, atmosfera, symbolika), zostały ukształtowane poprzez zmieniające się warunki społeczno-polityczne, ponieważ harcerstwo nie powstało ani też nie funkcjonowało w żadnym okresie swych dziejów w próżni społecznej czy też politycznej³.

W prezentowanym artykule zamierzam przedstawić źródła ideału wychowania harcerskiego. Punktem wyjścia czynię sytuację społeczno-polityczną, następnie ukazę fundamentalne wartości wychowania harcerskiego, symbole i prawa je odzwierciedlające.

Na początku XX wieku nastroje w społeczeństwie polskim kształtowały świeże jeszcze w pamięci doświadczenia rewolucji 1905 roku oraz atmosfera napiętych stosunków między Niemcami i Austrią z jednej strony, a Rosją z drugiej. Zasadniczo przeciwstawny stosunek do minionych i mających nastąpić wydarzeń precyzowały w Polsce dwa główne nurty polityczne.

¹ J. Żylińska, *Jeszcze o polskości*, „Znak” 1988, nr 3, s. 72.

² Aby do końca zrozumieć specyfikę wychowania, realizowanego w organizacjach harcerskich, należy sięgnąć do korzeni harcerstwa. Mimo iż harcerstwo powstało w oparciu o założenia baden-powellowskiego skautingu, nie jest tylko i wyłącznie jego kopią przeniesioną na grunt polski. Od skautowego pierwowzoru różnił harcerstwo niepodległościowy charakter organizacji. *Leksykon harcerski*, O. Fietakiewicz, (red.), Warszawa 1988, s. 155.

³ W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910-1939)*, Warszawa 1985, s. 6.

Pierwszy z nich, rewolucyjny reprezentowany był przez SDKPiL oraz PPS-Lewicę, drugi, konserwatywny — przez Narodową Demokrację. Oba nurty polityczne walczyły o wpływy na kształt ideowy wychowania harcerskiego. Zarówno sanacja, jak i endecja, mimo zasadniczych różnic politycznych, miały jedną cechę wspólną: razem walczyły o państwo polskie. I tu uwiadacznia się ich wpływ na ideały harcerskie, które odwołują się do pedagogii wychowania narodowego i państwowego.

Ideał wychowania harcerskiego składa się z fundamentalnych wartości: ojczyzna, nauka, praca, cnota, Bóg.

Ojczyzna

Harcerstwo początkowo rozwijało się w wielu organizacjach⁴, walczących o wolność Ojczyzny, stąd po swym usamodzielnieniu się zachowały idee miłości Ojczyzny. Istotny jest fakt, iż na początku skauting powstawał jako tajna organizacja, której ideą przewodnią było „przysposobienie młodzieży polskiej do walki orężnej o Niepodległą Polskę, dając harcerzy-żołnierzy, którzy bronią własną zaświadczą o wielkości i celowości ruchu harcerskiego”. Przy czym należy dodać, iż lansowane hasło żołnierza-obywatela nie oznaczało w pojęciu endeckich działaczy człowieka walczącego z bronią w ręku o niepodległość, lecz żołnierza-obywatela w stanie cywilnym, bojownika pracy narodowej bez broni⁵. Organizacje harcerskie zmierzały do wychowania obywatela przepojonego głęboką wiarą religijną⁶ i nacjonalizmem, którego cechować miała odwaga, samodzielność, energia, rzutkość, inicjatywa i egoizm narodowy⁷. Traktowano więc skauting jako środek wychowania młodzieży na obywateli, zdolnych realizować idee niepodległościowe tak w pokoju, jak i walce⁸.

Idea miłości Ojczyzny przeświecała działaniom harcerstwa we wszystkich latach funkcjonowania organizacji. Najpełniej sens harcerskiej miłości Ojczyzny oddaje wiersz Rozkasz J. Kasprowicza:

Żyć warto, jeśli tve życie
Ofiarnie dla Polski płynie⁹.

⁴ Sokół, Zarzewie i Oddziały Ćwiczebne, Eleusis, Korpusy Jordanowskie, Związek Młodzieży Polskiej Zet.

⁵ J. Gaj, *Główne nurty ideowe w ZHP w latach 1918-1939*, Warszawa 1966, s. 37.

⁶ Przy czym istniała możliwość wyboru, patrz dalej.

⁷ S. Lempicki, *Polskie tradycje narodowe*, Warszawa 1936, s. 30.

⁸ H. Bagiński, *Geneza polskiego skautingu*, [w:] M. Miszczyk, *Geneza harcerstwa teksty źródłowe*, Warszawa 1981, s. 62, 63.

⁹ M. M. Drozdowski, *Harcerstwo a narodziny i początki II Rzeczypospolitej (1910-1921)*, część I, Warszawa 1989, s. 14.

Również i gawędy wzywały do trudu dla ojczyzny:

I czy wam nie wstyd teraz modlić się o zmartwychwstanie Polski, jeśli sami swojego zmartwychwstania nie szykujecie? Na trud, na orkę, na pracę od rana do wieczora wzywa was, skautów, pobudka — ale też tylko trud i praca wasza uprawni was do modlenia się o wyzwolenie Ojczyzny. Więc kto chce szczerze nadprzyrodzoną pomoc uzyskać dla Polski, niech wszystkie przyrodzone siły swoje też wyteży, aby pozbyć się niedołęstwa, niedbalstwa, niekarność, aby wyrobić w sobie hart stalowy, karność żołnierską, poświęcenie rycerskie, czystość skrupulatną i miłość czynną dla ludzi — i zdobyć sobie wszystkie, nawet najdrobniejsze szczegóły narzędzi, potrzebnych do walki: tę rolę wszak grają wyrabiane ćwiczeniami skautowymi: spostrzegawczość i zaradność, wytrzymałość i zręczność. Więc kto się modli o wolność Ojczyzny, ten modli się o to, by mu już więcej nie wolno było być gnuśnym i niedbałym i niekarnym, modli się o to, by Polsce było lepiej, a jego egoistycznym prądom i zmysłowemu pragnieniom żeby było gorzej — żeby Bóg je zgoła z nas wypenił przy pomocy naszego własnego ćwiczenia.

Kolejnymi wartościami fundamentalnymi organizacji harcerskich w chwili kształtowania się organizacji były: **nauka praca i cnota**. Założyciele harcerstwa rozumieli, iż są tylko dwie drogi wyzwolenia Ojczyzny. Pierwsza — zbrojna, która wymagała prowadzenia szkolenia wojskowego, druga — budzenie ducha narodowego poprzez pracę samokształceniowo-oświatowo-wychowawczą (poprzez m.in. podnoszenie poziomu wiadomości z zakresu historii polski, języka polskiego i geografii)¹⁰.

Harcerską pracę wykonywano według następującego hasła: „najdrobniejsze zadanie musi być wykonane z dokładnością i sprawnością możliwie największą, bo jest ono jedną cegiełką w budowie ogromnej fortecy przeciwko egoizmowi i niedołęstwu, które niszczy naród”¹¹.

Kazimierz Zakrzewski zwracał uwagę, „iż skauting dąży przede wszystkim do podniesienia poziomu moralnego młodzieży poprzez hartowanie woli i kształcenia poczucia samodzielności. Mówił, iż cel skautingu to człowiek wszechstronnie rozwinięty. Człowiek dla życia pełnego, władający całym zasobem sprawności fizycznej i całą siłą hartownego ducha”¹².

Symbolem zaprezentowanych harcerskich wartości uniwersalnych jest lilijka. Wywodzi się ona z baden-powellowskiego skautingu, jednakże to polscy harcerze nadali jej wartości uniwersalne. Działająca od 1915 roku w zaborze rosyjskim Polska Organizacja Skautowa odwołując się do ideałów O. i A. Małkowskich, hasłem „moim w życiu: ojczyzna, nauka, cnota”, wniosła na skrzydła lilijki te trzy słowa-symbole¹³, które stały się wyznacznikiem ideału wychowawczego polskich organizacji harcerskich.

¹⁰ J. Gaj, *Główne nurty ideowe w ZHP w latach 1918–1939*, op. cit., s. 31.

¹¹ M. M. Drozdowski, *Harcerstwo a narodziny...*, op. cit., s. 88.

¹² „Sokół”, nr 1, 1914, s. 1.

¹³ B. Wachowicz, *Drużno Oleńko, Druhu Andrzeju*, Warszawa 1995, s. 76.

Wartością, która wzbudziła na początku krystalizowania się ideału wychowania harcerskiego wiele kontrowersji i nierozstrzygniętą do dziś dyskusję jest **Bóg**. W odróżnieniu od pierwowzoru brytyjskiego, w **PRAWIE** i **PRYZRZECZENIU** polskich skautów nie znalazło się pojęcie służby Bogu, ani określenie stosunku do religii¹⁴. Stało się tak, ponieważ nie chciano zamykać drogi osobom niewierzącym¹⁵. Twórcy polskiego harcerstwa nie mogli sobie pozwolić, by jednoznaczna deklaracja religijna odstraszała od organizacji mniejszości narodowe. Jednakże Bóg i służba Jemu jest wartością uniwersalną, o czym świadczą późniejsze zmiany w przyrzeczeniu harcerskim¹⁶.

Wartości uniwersalne ojczyzna, nauka, cnota, Bóg ukształtowały etos harcerskiego wychowania.

W życiu harcerskim drogę ku określonym ideałom wyznaczało, i zobowiązywało do nieustannej pracy ku nim, **PRYZRZECZENIE** i **PRAWO** **HARCERSKIE**, po którym harcerz otrzymywał krzyż harcerski — symbol wyznawanych wartości.

PRYZRZECZENIE i **PRAWO** **HARCERSKIE**, było źródłem sporów i konfliktów przedstawicieli różnych orientacji ideologicznych. Oto przykład niesformalizowanych praw jednej z organizacji harcerskich¹⁷.

— 1911 —

Ślubuję:

1. Wierność Ojczyźnie,
2. Gotowość w każdej chwili niesienia pomocy innym,
3. Posłuszeństwo Prawu Skautowemu.

Prawo:

1. Na słowie skauta można polegać jak na słowie Zawiszy.
2. Skaut jest wierny Ojczyźnie.
3. Skaut jest obowiązany być pożytecznym i pomagać innym.
4. Skaut jest przyjacielem wszystkich, a bratem każdego innego skauta.
5. Skaut jest rycerski.
6. Skaut jest przyjacielem zwierząt.
7. Skaut jest karny i posłuszny.
8. Skaut śmieje się i gwizdże w najcięższym nawet położeniu.
9. Skaut jest oszczędny.

W 1912 roku dodano punkt:

¹⁴ Pojęcie i sprawa Boga w *Przyrzeczeniu* i *Prawie* pojawiło się stosunkowo późno. W *Przyrzeczeniu* umieszczono je w 1914 roku, a dopiero w 1930 weszło do *Prawa*.

¹⁵ J. Gaj, *Główne nurty ideowe w ZHP w latach 1918–1939*, op. cit., s. 38.

¹⁶ A. Banasik, *Historia harcerskiego przyrzeczenia*, „Świat Młodych” nr 50, 27.04.1989, s. 2.

¹⁷ B. Wachowicz, *Druhno Oleńko...*, op. cit., s. 76.

10. Skaut nie pije napojów alkoholowych, nie pali tytoniu i jest czysty w myśli mowie, i uczynkach¹⁸.

Andrzej Małkowski¹⁹ tak pisał o zaprezentowanym dekalogu harcerskim:

Stajemy do szeregu z wiarą, że praca ta wyprowadzi pokolenie młodzieży polskiej dzielnej pod każdym względem, ofiarnej dla narodowej sprawy (...). Harcerzami chcemy ją zrobić nowoczesnymi: krzewicielami świata i postępu o polskie tradycje opartego, tęgimi pracownikami na polskiej niwie, którzy by do pracy rozumnej byli zdolni i nauczyli się ją szanować za młodu(...)²⁰.

Scouting dąży do wyrobienia wśród chłopców posłuszeństwa, godności własnej, karności, solidarności, przede wszystkim jednak obywatelkości i ducha patriotycznego. Chce wyrobić młodzież na dobrych obywateli, zdolnych i chętnych do pracy, a w razie potrzeby umięjących skutecznie pomóc ojczyźnie (...). Kiedy ojczyzna do synów swych o pomoc zawoła, to znajdzie ich do walki dobrze przygotowanych²¹.

Harcerstwo polskie kształtowały organizacje o różnej orientacji ideologicznej, stąd w pierwszych latach formalizowania się organizacji tak wiele zmian w głównym wyznacznikach drogi harcerskiej w PRAWIE i w PRYZRZECZENIU²². Dopiero w 1914 roku Związkowe Naczelnictwo Skautowe podało ostateczne brzmienie PRAWA i PRYZRZECZENIA SKAUTOWEGO, wraz z komentarzem do niego:

Przyrzeczenie skautowe

Mam szczerą wolę całym życiem pełnić służbę Bogu i Ojczyźnie; nieść chętną pomoc bliźnim; być posłusznym prawu skautowemu.

Prawo skautowe

1. Na słowie skauta polegaj jak na Zawiszy²³.
2. Skaut służy Ojczyźnie i dla niej spełnia sumiennie swoje obowiązki²⁴.
3. Skaut jest pożyteczny i niesie pomoc bliźnim²⁵.

¹⁸ W. Błażejowski, *Z dziejów harcerstwa polskiego...*, op. cit., s. 38.

¹⁹ Twórca harcerstwa polskiego.

²⁰ A. Małkowski, Od redakcji, „Skaut”, [w:] B. Wachowicz, *Druhno Oleńko...*, op. cit., s. 76.

²¹ Ibidem, s. 61.

²² Szerzej [w:] J. Gaj, *Główne nurty ideowe w ZHP...*, op. cit.

²³ Skaut ceni swą godność; jest prawdomówny; kłamca nie wart być skautem. Skaut nie rozróżnia słowa zwyczajnego, które by nie zobowiązywało do słowa honoru, którego dopiero się nie łamie. Skaut waży słowa swoje; na wiatr ich nie rzuca. Obłudą i fałszem się brzydzi.

²⁴ Gdziekolwiek skaut się znajduje, stara się zrozumieć, czego od niego Ojczyzna wymaga; to wykonuje. Skaut nie zapomina, że Ojczyzna przede wszystkim, a własna osoba później.

²⁵ Ten obowiązek ma spełniać z największym nakładem sił i poświęceniem, bez względu na swoją wygodę lub korzyść, nawet na bezpieczeństwo. W niepewności, co w danej chwili wykonać, zapyta skaut samego siebie, co lepsze dla innych? I to, jako swój obowiązek, wykona. Skaut szuka skrzętnie sposobności, by codziennie wyświadczyć komuś choćby drobną przysługę.

4. Skaut w każdym widzi bliźniego, a za brata uważa każdego innego skauta²⁶.
5. Skaut postępuje po rycersku²⁷.
6. Skaut miłuje przyrodę i stara się ją poznać²⁸.
7. Skaut jest karny i posłuszny rodzicom i wszystkim swoim przełożonym²⁹.
8. Skaut jest zawsze pogodny³⁰.
9. Skaut jest oszczędny i ofiarny³¹.
10. Skaut jest czysty w myśli, mowie i uczynkach; nie pali tytoniu, nie pije napojów alkoholowych³².

Sformułowania PRAWA SKAUTOWEGO były bardziej wzorem wychowania obywatelskiego niż żołnierskiego. Warto zwrócić uwagę, że w okresie narastających dążeń niepodległościowych młodzieży, w sytuacji narodu rozdartego między trzech zaborców, pojęcie służby Ojczyźnie w PRAWIE SKAUTOWYM umieszczono dopiero w drugim punkcie, w pierwszym podkreślając jedynie konieczność wyrabiania jednej z cech porządnego człowieka, a mianowicie: **Na słowie skauta można polegać jak na słowie Zawiszy**. Można przypuszczać, że działaczom skautowym chodziło w praktycznej realizacji tego punktu PRAWA o wyrobienie u wychowanków wierności raz przyjętym zasadom. Teksty PRAWA i PRZYRZECZENIA SKAUTOWEGO były wyrazem daleko idącego kompromisu między grupami instruktorskimi³³.

²⁶ Gdy skaut spotka drugiego, choćby nieznajomego skauta, postępuje z nim jakby najlepszym znajomym i służy mu radą i pomocą. Skaut nigdy z góry na innych nie patrzy, dlatego, że są biedniejsi albo do innej warstwy społecznej należą. Skaut nigdy nie da się opanować zawiści względem bogatszych lub szczęśliwszych.

²⁷ Jest grzecznym dla wszystkich, a szczególnie uprzejmym dla kobiet; otacza opieką dzieci; zawsze chętnie wspiera starców, słabych i ułomnych, a dzielnie i śmiało pokrzywdzonych. Nie przyjmuje za swe usługi żadnej nagrody.

²⁸ Skaut chroni zwierzęta przed dręczeniem i sam im nigdy krzywdy nie czyni; nie zabija, więc bez potrzeby nawet owadów, nie niszczy drzew i innych roślin, w ogóle — niczego w przyrodzie.

²⁹ Posłuch skautowy przyczynia się do wyrobienia karności w życiu społecznym. Każdy rozkaz skautowy musi być wykonany natychmiast i ochotnie, choćby był niemily. Przy rodzicach i przełożonych stoi w dobrej i złej doli; nawet mówić źle o nich nie pozwala przy sobie.

³⁰ Skaut nie zniechęca się, nie zraża, nie zna, co to dąsy. Szczególniej w chwilach niepowodzenia obce są skautowi wybuchy prostactwa; nie klnie wtedy i nie przezywa; zmusza się raczej do milczenia i uśmiechu.

³¹ Oszczędny nie przez sknerstwo, lecz przez przezorność, by nie być ciężarem dla innych i pomagać potrzebującym; ofiarny — „na odzianie i nakarmienie Matki-Ojczyzny”. Gry hazardowe i w ogóle trwonienie czasu i majątku uważa za grzech narodowy.

³² Skaut brzydzi się wszelkim brudem, unika złego towarzystwa, nie w swojej obecności nie tylko czynić, ale nawet mówić i dowcipkować nieprzystojnie. Skaut stroni od trucizn, szkodzących ciała i duszy. Chce zachować zdrowie dla siebie i dla dobra ogółu; pragnie dawać dobry przykład drugim; przyczyni rozszerzenia zasad wstrzemięźliwości, a przez to do zmniejszenia spustoszeń, jakie nalogi sprawiają pośród szerokich warstw narodu; „Skaut”, nr 14, 1 III 1914, s. 211, 212.

³³ J. Gaj, *Główne nurty ideowe w ZHP...*, op. cit., s. 31.

Symbol zobowiązania podjętego w przyrzeczeniu harcerskim — **krzyż harcerski** — nie ulegał radykalnym zmianom, a jego symbolika wiernie wyznaczała harcerskie drogi. W 1913 roku Kazimierz Lutosławski tak opisywał zaprojektowany przez siebie krzyż harcerski:

... Wianek z dębu i wawrzynu oznacza cele do zdobycia: siłę i umiejętność, sprawność i wiedzę. Oplata on główny symbol skautowy: krzyż z hasłem „Czuwaj”³⁴, przypominającym o obowiązku i będącym oznaką równości, braterstwa³⁵. Kształt tego krzyża jest dawny: takiego użyto do naszego orderu wolności „Virtuti Militari”, uprzytamnia on szczególnie obowiązek dzielności. Ma on pośrodku kółko — symbol doskonałości, a w nim gwiazdę promienną, jakby światło przewodnie — ad astra! A sam krzyż znaczy: per aspera (przez trudy), bo wskazuje drogę ciężką, cierniami walki z własnymi słabościami uslaną, a przy tem oznacza też gotowość do tej walki, do wszelkich poświęceń — aż do męczeństwa za wiarę, aż do śmierci za Ojczyznę. Bóg i Ojczyzna treścią wewnętrzną tego znaku.

Harcerstwo do realizacji wyznaczonych wartości wykorzystywało rozmaite formy pracy. Zaprezentuję te najpopularniejsze w chwili kształtowania się organizacji, czyli pracę i ćwiczenia skautowe, gry i zabawy, oraz pieśni.

Gry terenowe, zwiady, obozowanie w polu, wszystkie te propagowane formy aktywności drużyn harcerskich, mają również swój rodowód w organizacjach niepodległościowych³⁶. Stąd i w harcerstwie różnorodne formy harców, które miały wpajać określone sposoby zachowania w danych sytuacjach. Małkowski sugerując „formę harców”, taką jak wyprawa wakacyjna, namawia skautów do „zawarcia znajomości ze wsią kresową”, wyraża nadzieję, że „polscy harcerze-piechurzy będą wszędzie, dotrą do najdalszych zakątków, gdzie tylko tradycja polska żyje i będą ogniwem jednym więcej, utrzymującym nasz naród w jednej całości”. Dalej proponując zabawy zwane podchodami, odwoływał się do tradycji historycznej³⁷. Pisząc o rozwijaniu „zmysłu polnego”, czyli obozowaniu w polu, przypominał, że „nasz sławny harcerz — zagończyk na Dzikich Polach, Mohort spał w swej izbie

³⁴ Znaczy to, że harcerz ma w każdej chwili być gotowym do spełnienia swego obowiązku. Czuwaj — bądź gotów przez wdrożenie się do karność, posłuchu wobec każdego rozkazu swej władzy, a także umieć przewidzieć wszystkie możliwości, wiedź, co w danej chwili zrobić należy i tak też czyni z ochotą. Bądź gotów przez wyrobienie sił fizycznych i sprawności do skutecznego działania. A. Małkowski, *Scouting jako system wychowania młodzieży na podstawie dzieła Generała Baden-Powella*, Lwów, 1911, s. 158–159.

³⁵ W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa polskiego...*, op. cit., s. 38.

³⁶ Organizacja Młodzieży Polskiej, Zarzewie, Organizacja Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej „Filarcja”, Związek Walki Czynnej, Strzelec, Związki Strzeleckie, Zet, Polskie Drużyny Strzeleckie i Oddziały Ćwiczebne.

³⁷ Wymyślał przekradanie się do Zbaraża.

na koźle drewnianym, który mu naśladował konia, okryty burką, trzymając w jednej ręce pałasz, a w drugiej krucicę, zawsze czujny i gotów wypaść, by odeprzeć atak nieprzyjaciół Rzeczypospolitej. (...) Twórca harcerstwa polskiego pisał „skaut zaś musi być wytrzymałym, ponieważ obowiązkiem jego jest pomagać innym i służyć sprawie na wzór dawnych rycerzy, Zawiszów i Mohortów. Więc jak on musi się zaprawiać do harców, bo nieraz przyjdzie samemu potykać się z wielu trudnościami i walczyć długo, ażeby nie paść, lecz zwyciężyć”³⁸.

Grom terenowym, biwakom, wyprawom zawsze towarzyszyła pieśń harcerska, która nie tylko umilała spędzany wspólnie czas, ale również głosiła ideały wychowania harcerskiego. Pieśni były ważnym elementem życia zbiorowości. Śpiewane przy ognisku łączyły i umacniały harcerską wspólnotę, w trudne dni pomagały przetrwać. Zawsze były wyrazem harcerskiej pogody ducha, hartu, humoru i symbolem ideałów. Harcerskie pieśni całkowicie odbiegały od pieśni angielskich skautów³⁹. Najważniejszą rolę wśród nich pełniły zawsze harcerskie hymny. Pierwszym hymnem⁴⁰ była ROTA M. Konopnickiej, z muzyką Feliksa Nowowiejskiego. Obok niej popularna była i inna pieśń: WSZYSTKO, CO NASZE, OJCZYŹNIE ODDAMY, ze słowami I. Kozieleckiego, z refrenem O. Drahanowskiej-Małkowskiej, z muzyką z PIEŚNI NA BARYKADY:

Wszystko, co nasze, Polsce oddamy!
W niej tylko życie... więc idziem, by żyć!
Świty się bielą...zerwiem kajdany!
Rozkaz wydany: „Wstań, w słońce idź!”
Ramię pręż! Słabość krusz!
Ducha też, Ojczyźnie milej służ!
Na jej zew w bój, czy trud
Pójdzie rad Harcerzy Polskich ród⁴¹.

Pieśń ta stała się jedną z pierwszych kształtujących postawę aktywnej jednostki. W historii harcerstwa jest wiele pieśni opisujących męstwo, bohaterstwo harcerzy walczących o najwyższe ideały harcerskie (zarówno w czasach pokoju, jak i wojny), pieśni, które kształtowały, jak i przypominały o nim.

³⁸ B. Wachowicz, *Druhno Oleńko...*, op. cit., s. 62.

³⁹ Pieśń Zulusów całkowicie nie odpowiadała realiom polskim.

⁴⁰ Przy czym jest to stwierdzenie sporne, gdyż nie zostało do końca określone jednoznacznie, która z pieśni jest pierwszym hymnem.

⁴¹ M. Miszczuk, *Harcerskie symbole*, Kraków 1988, s. 89.

Podsumowanie

W przedstawionych rozważaniach zaprezentowałam korzenie ideału harcerskiego wychowania. Jak można zauważyć, ich źródła są głęboko umiejscowione w historii kultury społeczeństwa polskiego. Ideał wychowania harcerskiego jest „produktem” czasów, w których krystalizowały się organizacje harcerskie. Etos wychowania harcerskiego przeobrażał się pod wpływem: zmian społecznych, politycznych, historycznych, organizacji zrzeszających młodzież, religii i skautingu brytyjskiego. Harcerski ideał wychowania od początku wyznaczał swym członkom jedną drogę: drogę służby Ojczyźnie, przy czym należy zaznaczyć, iż przystosowywał się on do sytuacji polityczno-społecznej: stąd najpierw nawoływał do czynnej walki (z bronią w ręku), potem do służby państwu. Harcerski etos wychowania oddziaływał na młode pokolenie Polaków, kształtował pokolenie ludzi aktywnych, bojowników, patriotów, walczących o niepodległość Ojczyzny. Świadczą o tym fakty historyczne, np. udział harcerzy w zbrojnych walkach obu wojen światowych. Harcerstwo kształtowało również obywateli aktywnych pracujących na rzecz państwa w czasie pokoju.

Organizacje harcerskie wraz z wyznaczanym ideałem wychowania ku określonym wartościom, w całej historii trwania organizacji nigdy nie stały z boku wydarzeń, tylko czynnie włączały się w wir zdarzeń, a ten — w zależności od interesów rządzących — modyfikował interpretację fundamentalnych wartości harcerstwa. I choć pozostawały one w formie haseł **Ojczyzna, nauka, praca, cnota, Bóg**, to zmieniony był ich sens i znaczenie. Ta zmienność powodowała umocnienie fundamentów związków, lecz niejednokrotnie osłabiała organizację.

